

A Comprehensive Model of Economic Resilience for Iranian Small and Medium-Sized Enterprises Using a Meta-Synthesis Approach

Ali Ehsani^a, Mir Hadi Hosseini Kondelaji^{b*}

^a Department of Management, Faculty of Administrative Sciences and Economics, Arak University, Arak, Iran.

^b Department of Economics, Faculty of Administrative Sciences and Economics, Arak University, Arak, Iran.

Original Article

Use your device to scan and read the article online

Citation: Ehsani A, Hosseini Kondelaji MH. A Comprehensive Model of Economic Resilience for Iranian Small and Medium-Sized Enterprises Using a Meta-Synthesis Approach. *Industrial Innovations*. 2025;3 (3):18-38.

 <https://doi.org/10.61882/jii.3.3.18>

KEYWORDS

Economic Resilience;
Small and Medium Enterprises (SMEs);
Meta-Synthesis;
Structural Equation Modeling;
Resistant Economy.

ABSTRACT

Economic resilience, as one of the fundamental pillars of sustainable development in an era marked by economic volatility, is considered a key indicator for assessing firms' capacity to withstand, recover from, and adapt to external shocks. Given the recurrent fluctuations in Iran's economy and the high vulnerability of small and medium-sized enterprises (SMEs), the present study aims to develop a comprehensive model of economic resilience for these firms. This applied research adopts an exploratory mixed-methods approach and was conducted in two phases. In the qualitative phase, using the meta-synthesis method and a systematic review of 17 reputable domestic and international studies published between 2019 and 2025, the core themes and theoretical relationships were extracted, and the initial resilience model was developed. The validity of the themes was confirmed using Holsti's reliability coefficient (0.95) and Cohen's kappa (0.822). In the quantitative phase, data collected from questionnaires completed by 130 SME managers in Markazi Province were analyzed, and the validity of the model was assessed through structural equation modeling using SmartPLS. The findings indicate that the economic resilience of SMEs is influenced by seven key components, with organizational and strategic capabilities exerting the strongest effect. Ultimately, the proposed comprehensive model of economic resilience can serve as a foundation for policymaking and for designing strategies to enhance the agility and economic security of Iranian firms in times of crisis.

Extended Abstract

1. Introduction

The modern business environment is characterized by rapid technological change, financial instability, and the growing frequency of global crises such as the COVID-19 pandemic, climate-related disruptions, and geopolitical tensions. Under these conditions, economic resilience has become a strategic capability for both national economies and individual enterprises. Resilience extends beyond mere survival which involves the ability to reorganize, adapt, and innovate in the face of adversity.

Small and medium-sized enterprises (SMEs), which constitute over 90% of global businesses, play a central role in economic growth, innovation, and employment. Yet they are disproportionately vulnerable to shocks due to constraints in financial resources, technological readiness, market access, and organizational capacity. In Iran, recurring economic sanctions, persistent inflation, exchange rate volatility, and institutional instability intensify these vulnerabilities. Thus, understanding and enhancing SME economic resilience is essential for securing national economic continuity and forming a coherent long-term development strategy.

* Corresponding author.

E-mail address: m-hosseini Kondelaji@araku.ac.ir

DOI: <https://doi.org/10.61882/jii.3.3.18>

Received: October 30, 2025; Received in revised form: December 12, 2025; Accepted: December 14, 2025

Article type: Research paper

2. Problem Statement

Epite extensive global research on economic resilience, the Iranian literature remains fragmented, often presenting isolated examinations of financial, managerial, social, or institutional factors. A fundamental limitation is the absence of an integrated, multi-layered framework that reflects the real conditions of Iranian SMEs and captures the dynamic interaction among environmental, organizational, and human factors. Existing studies rarely apply systematic qualitative synthesis such as meta-synthesis and almost never combine it with quantitative validation using structural equation modeling (SEM).

Moreover, policy frameworks in Iran are predominantly reactive, focusing on crisis containment rather than fostering adaptive capacity and long-term resilience. Without a unified model grounded in both local empirical evidence and global theoretical insights, policymakers and managers lack a reliable basis for designing targeted strategies to strengthen SME resilience.

Therefore, this study addresses a critical research gap by developing a comprehensive, empirically validated model of SME economic resilience that integrates macro-level environmental and institutional conditions, meso-level organizational capabilities and micro-level human and social factors. This model aims to guide both policy intervention and firm-level strategic planning.

3. Methodology

The research employs an exploratory mixed-methods design consisting of a qualitative meta-synthesis followed by quantitative SEM validation.

In the qualitative phase, a systematic search identified 484 potentially relevant studies published between 2015–2025. After multi-stage screening and applying the Campbell appraisal checklist, 17 high-quality studies were selected for final synthesis. Through open, axial, and selective coding, the researchers extracted 76 distinct codes, grouped them into 23 thematic subcategories, and integrated them into 7 overarching dimensions. Inter-coder reliability was confirmed by Holsti = 0.95 and Cohen's Kappa = 0.822, indicating excellent agreement.

In the quantitative phase, all 76 codes were transformed into Likert-scale questionnaire items. The final instrument was administered to 130 managers of SMEs in Markazi Province. SmartPLS 4 was used to estimate the measurement and structural models. Reliability and validity were confirmed through factor loadings (>0.60), composite reliability (>0.80), Cronbach's alpha (>0.70), AVE (>0.50), and discriminant validity assessments. Model fit indices demonstrated good performance (SRMR = 0.080, NIF = 0.84). Predictive relevance was verified using the $Q^2 = 0.667$ index.

4. Findings

The structural model validated all seven dimensions as significant predictors of SME economic resilience. Standardized coefficients (β) and t-values are as follows:

- Environmental & External Conditions: $\beta = 0.178$, $t = 8.099$
- Organizational & Strategic Capabilities: $\beta = 0.336$, $t = 4.079$
- Human & Social Capital: $\beta = 0.223$, $t = 11.211$
- Financial Capability & Economic Management: $\beta = 0.298$, $t = 20.352$
- Market Access & Network Relations: $\beta = 0.210$, $t = 21.157$
- Performance & Operational Outcomes: $\beta = 0.131$, $t = 11.235$
- Environmental Sustainability & CSR: $\beta = 0.157$, $t = 6.446$

The seven dimensions collectively explained 85.5% of the variance in economic resilience ($R^2 = 0.855$), confirming the robustness and explanatory strength of the proposed framework.

Qualitative–quantitative integration revealed several critical insights:

- Organizational and strategic capabilities—including leadership effectiveness, strategic flexibility, structural agility, and innovation planning—exert the strongest influence on resilience, underscoring the importance of managerial adaptability in volatile contexts.

- Financial capability plays a central enabling role, especially liquidity stability, diversification of funding sources, and cost management. SMEs with stronger financial structures demonstrate higher adaptive capacity during crises.

- Human and social capital—skills, continuous training, teamwork, trust, and positive organizational culture—significantly enhance firms' ability to learn, coordinate, and respond swiftly to disruptions.

- Market access and collaborative networks support resilience by facilitating resource exchange, strengthening value chain stability, and improving access to information and alternative markets.

- Environmental sustainability and CSR, often overlooked in SME studies, contribute to long-term resilience by reducing operational risks, enhancing reputation, and aligning firms with regulatory expectations.

Collectively, these dimensions constitute a dynamic capability system, where resilience emerges from continuous interaction between internal competencies and external conditions. The findings confirm that resilience is not a static trait but a multi-dimensional, evolving capability shaped by strategic leadership, human development, financial discipline, and institutional alignment.

5. Conclusion

This study develops one of the most comprehensive mixed-method models of SME economic resilience in Iran by integrating global evidence through meta-synthesis and validating the results through SEM. The seven-dimension model offers a coherent, empirically grounded blueprint for strengthening the adaptive capacity of Iranian SMEs.

For policymakers, these findings highlight the necessity of stable regulatory environments, supportive financing mechanisms, innovation-oriented policies, and regional network development. For practitioners, the model provides a

diagnostic tool for identifying resilience gaps and designing targeted strategies in leadership development, financial planning, human capital enhancement, and sustainability practices.

Overall, the results demonstrate that SME resilience is a multi-layered, systemic capability shaped by both organizational readiness and external institutional support. Strengthening the seven key dimensions identified in this research can significantly enhance the long-term stability, competitiveness, and survival of SMEs in Iran's uncertain economic landscape.

مدل جامع تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط ایرانی با رویکرد فراترکیب

علی احسانی الف، میرهادی حسینی کندلجی ب*

الف گروه مدیریت، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اراک، اراک، ایران. a-ehsani@araku.ac.ir

ب گروه اقتصاد، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اراک، اراک، ایران. m-hosseinkondelaji@araku.ac.ir

چکیده	واژگان کلیدی
<p>تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان یکی از ارکان توسعه پایدار در عصر ناپایداری‌های اقتصادی، شاخصی کلیدی برای سنجش توان بنگاه‌ها در مقابله، بازیابی و سازگاری با تکانه‌های بیرونی تلقی می‌شود. باتوجه به نوسانات مکرر اقتصاد ایران و میزان آسیب‌پذیری بنگاه‌های کوچک و متوسط، هدف پژوهش حاضر ارائه مدل جامع تاب‌آوری اقتصادی این بنگاه‌ها است. مطالعه حاضر از نوع کاربردی با رویکرد آمیخته اکتشافی است و در دو مرحله انجام شده است: در مرحله کیفی، با استفاده از روش فراترکیب و مرور نظام‌مند ۱۷ پژوهش داخلی و خارجی معتبر طی سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۵، مضامین اصلی و روابط نظری استخراج و مدل اولیه تاب‌آوری طراحی گردید. روایی مضامین با استفاده از شاخص‌های هولستی (۰.۹۵) و کاپا (۰.۸۲۲) تأیید شد. در مرحله کمی، داده‌های حاصل از پرسش‌نامه بین ۱۳۰ مدیر بنگاه کوچک و متوسط در استان مرکزی تحلیل و اعتبار مدل با روش معادلات ساختاری و نرم‌افزار SmartPLS سنجیده شد. یافته‌ها نشان می‌دهد تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط متأثر از هفت مؤلفه اصلی است که اثرگذاری توانمندی‌های سازمانی و راهبردی بر تاب‌آوری اقتصادی بیشترین ضریب را دارد. در نهایت، مدل جامع تاب‌آوری اقتصادی ارائه شده می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری و طراحی راهکارهای افزایش چابکی و امنیت اقتصادی بنگاه‌های ایرانی در شرایط بحران باشد.</p>	<p>تاب‌آوری اقتصادی؛ بنگاه‌های کوچک و متوسط؛ فراترکیب؛ مدل‌سازی معادلات ساختاری؛ اقتصاد مقاومتی.</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳</p>

۱- مقدمه

در دهه‌های اخیر، مفهوم تاب‌آوری به یکی از اصول بنیادین در مطالعات مرتبط با توسعه اقتصادی و سازمانی تبدیل شده است. تغییرات سریع فناوری، پیچیدگی فزاینده بازارهای جهانی و افزایش نوسانات ناشی از بحران‌های مالی موجب شده است که بقای سازمان‌ها و اقتصادها بیش‌ازپیش وابسته به توان آن‌ها در سازگاری هوشمندانه و بازیابی سریع از اختلالات شود [۱، ۲]. امروزه فعالیت بنگاه‌ها در عرصه جهانی با شرایطی روبه‌روست که ویژگی اصلی آن غیرقابل پیش‌بینی بودن محیط و چالش‌های مداوم است و سازمان‌ها را ملزم می‌سازد نه‌تنها در برابر بحران‌ها مقاومت کنند، بلکه از آن‌ها برای بازآفرینی و یادگیری استفاده نمایند [۳].

مطابق یافته‌های پژوهش‌های بین‌المللی، رفتار اقتصادهای ملی در مواجهه با تکانه‌های شدید، شاخصی مهم از میزان تاب‌آوری آن‌ها است. این تجربه‌ها نشان می‌دهد تاب‌آوری نه صرفاً یک ویژگی در سطح خرد بنگاه، بلکه ظرفیتی سیستمی است که از

* نویسنده مسئول؛

تعامل عقلانی میان سیاست‌های اقتصادی، نوآوری، فناوریانه و انعطاف سازمانی پدید می‌آید [۴]. در همین چارچوب، مفهوم تاب‌آوری اقتصادی در سطح بنگاه‌های کوچک و متوسط، به‌مثابه پیوندی میان پایداری سازمانی و امنیت اقتصادی ملی تلقی می‌شود.

بنگاه‌های کوچک و متوسط (SMEs) ستون فقرات اقتصاد جهانی محسوب می‌شوند. طبق گزارش‌های بین‌المللی، بیش از ۹۰ درصد از کسب‌وکارها در سطح جهان در این گروه قرار می‌گیرند و سهمی چشمگیر در تولید ناخالص داخلی و اشتغال دارند [۵]. در کشورهای در حال توسعه نیز SMEها به‌عنوان موتور محرک رشد اقتصادی، نوآوری و اشتغال‌زایی شناخته می‌شوند. با این حال، ساختار شکننده، محدودیت دسترسی به منابع مالی و ظرفیت مدیریتی محدود، آن‌ها را به‌شدت در برابر شوک‌های اقتصادی، بلایای طبیعی و بحران‌های سیاسی آسیب‌پذیر می‌سازد [۶].

این بنگاه‌ها به دلیل انعطاف‌پذیری عملیاتی، قابلیت‌سازی با تغییرات محیطی و نقش مهم در نوآوری شناخته می‌شوند. در عین حال، ویژگی‌هایی نظیر اندازه کوچک، محدودیت منابع مالی و انسانی و وابستگی به بازارهای محلی باعث شده است که این بنگاه‌ها نسبت به ریسک‌های اقتصادی و نوسانات محیطی بسیار آسیب‌پذیر باشند [۷]. از این رو، حفظ و ارتقای امنیت اقتصادی این واحدها به یکی از دغدغه‌های اصلی سیاست‌گذاران و پژوهشگران اقتصادی تبدیل شده است.

برخی صاحب‌نظران معتقدند تاب‌آوری در کسب‌وکارهای کوچک و متوسط تنها یک واکنش منفعلانه در برابر بحران نیست، بلکه فرایندی است که طی آن سازمان، قابلیت‌های محوری خود را برای پیش‌بینی، مقابله و انطباق با موقعیت‌های بحرانی تقویت می‌کند [۷]. در این مسیر، سه سطح از تاب‌آوری می‌توان تشخیص داد: سطح فردی شامل رفتار مدیران و کارکنان در شرایط فشار، سطح سازمانی که دربرگیرنده سازوکارهای تصمیم‌گیری، ساختار و منابع است و سطح نهادی که تعامل بنگاه با محیط سیاستی و اقتصادی کشور را شامل می‌شود. مطالعات انجام‌شده در کشورهای سازمان توسعه و همکاری اقتصادی^۱ نیز نشان داده‌اند که بنگاه‌هایی با سرمایه اجتماعی و منابع دانشی غنی، در بحران‌های مالی توانسته‌اند سریع‌تر از سایرین بازگشت کنند [۸].

در ایران نیز با رشد دغدغه‌های مرتبط با اقتصاد مقاومتی و فشارهای ناشی از تحریم و نوسانات اقتصادی، مسئله تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط اهمیت دوچندان یافته است. محیط فعلی کسب‌وکار کشور با رشد فناوری، رقابت و تغییرات سریع در بازارها، سازمان‌های ایرانی را ملزم به بازطراحی ساختارهای تصمیم‌گیری، یادگیری مستمر و آمادگی برای تغییرات غیرمنتظره کرده است. بر اساس گزارش‌های پژوهشی متعدد [۹، ۱۰]، عدم وجود چارچوب جامع برای سنجش ابعاد تاب‌آوری باعث شده سیاست‌گذاران و مدیران بخش خصوصی نتوانند مسیر توسعه پایدار این بنگاه‌ها را به‌درستی طراحی کنند. همچنین، مطالعات داخلی نشان داده‌اند که ابعاد مختلف تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌ها شامل مؤلفه‌های متعددی مانند مالی، فناوریانه، مدیریتی، نهادی و اجتماعی است؛ اما تاکنون مدلی که روابط علی میان این مؤلفه‌ها را با شرایط واقعی کسب‌وکار ایرانی بیان کند، ارائه نشده است.

در چنین شرایطی، ضرورت دارد با تکیه بر شواهد نظری و تجربی جهانی و با روش‌های تحلیلی نظام‌مند (مانند فراترکیب و مدل‌سازی ساختاری)، چارچوبی بومی برای سنجش و تقویت تاب‌آوری اقتصادی SMEs در ایران تدوین گردد. از سوی دیگر، هنوز چارچوب مفهومی مشخصی برای سنجش تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌ها وجود ندارد و سیاست‌گذاری‌ها بیشتر واکنشی و کوتاه‌مدت هستند. به همین دلیل، پژوهش در این حوزه می‌تواند منجر به تدوین شاخص‌های بومی تاب‌آوری اقتصادی، شناسایی شکاف‌های نهادی و ساختاری، ارائه الگوی سیاست‌گذاری پیش‌نگرانه، تقویت تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های تولیدی شود. مقاله حاضر با هدف پاسخ‌گویی به این نیاز و کمک به درک چندبعدی از تاب‌آوری اقتصادی، تلاش دارد ضمن مرور دقیق مطالعات پیشین و ارزیابی نظام‌مند کیفیت آن‌ها، مدل جامع تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط ایرانی را استخراج، تبیین و اعتبارسنجی کند تا مبنایی نظری برای سیاست‌گذاری و تصمیم‌سازی در سطح خرد و کلان کشور فراهم شود.

^۱ OECD

۲- مبانی نظری

مفهوم تاب‌آوری از حوزه‌های بوم‌شناسی و فیزیک وارد ادبیات علوم اجتماعی و اقتصادی شده است، اما در دهه‌های اخیر تحت تأثیر تحول در نظام‌های سازمانی و اقتصادی، معنای گسترده‌تری یافته است. در ابتدا، تاب‌آوری به قدرت یک سیستم در بازیابی شرایط اولیه پس از اختلال اشاره داشت [۱۱]. با گذر زمان، محققان حوزه مدیریت و اقتصاد این مفهوم را از سطح صرف «بازگشت به حالت پیشین» فراتر بردند و آن را به توانایی سازگاری، یادگیری و تحول در شرایط بحران مرتبط ساختند [۱، ۲].

تاب‌آوری در نگاه جدید، فرایندی پویا و چندسطحی است که به سازمان امکان می‌دهد ضمن تحمل فشارهای محیطی، فرصت‌های جدید برای رشد و نوآوری خلق کند [۳]. در این چارچوب، تاب‌آوری نه به‌عنوان ویژگی ثابت، بلکه به‌مثابه مجموعه‌ای از قابلیت‌های رفتاری، شناختی و نهادی در نظر گرفته می‌شود که طی زمان توسعه می‌یابد. این قابلیت‌ها در بنگاه‌های کوچک و متوسط، به دلیل منابع محدود و وابستگی شدید به محیط بیرونی، اهمیت راهبردی بیشتری دارد [۱۲].

رویکردهای مختلفی از جنبه نظری به مقوله تاب‌آوری پرداخته‌اند. رویکرد مهندسی^۱ بر بازگشت سریع سیستم به حالت اولیه پس از شوک تمرکز دارد. این مورد در سطح بنگاه‌های کوچک و متوسط به توانایی ازسرگیری تولید و فروش در کوتاه‌ترین زمان ممکن پس از بحران اشاره دارد [۱]. در رویکرد بوم‌شناختی^۲، تاب‌آوری به معنای توانایی سیستم در سازگاری با تغییر شرایط و ادامه حیات در تعادل جدید است. بنگاه‌ها ممکن است نتوانند به وضعیت قبلی برگردند، اما می‌توانند مدل کسب‌وکار خود را تغییر دهند [۶]. در رویکرد تطبیقی یا تحولی^۳، بحران فرصتی برای تغییر بنیادین و نوآوری است. بنگاه‌هایی که در این مسیر حرکت می‌کنند نه تنها فرصت بقا پیدا می‌کنند، بلکه قوی‌تر از قبل نیز می‌شوند [۳].

در ادبیات اخیر، مفهوم تاب‌آوری اقتصادی در سطح ملی و منطقه‌ای نیز بررسی شده است و بر توان سیستم‌های اقتصادی و کسب‌وکارها برای حفظ عملکردهای حیاتی تحت فشارهای محیطی یا بحران‌های مالی تأکید دارد [۱۳]. مطالعات اقتصادی جهانی نشان داده‌اند که تاب‌آوری مفهومی چندبعدی است که ابعاد مالی، فناورانه، نهادی، مدیریتی و اجتماعی را در بر می‌گیرد. بر اساس نظر [۱۴] تاب‌آوری منطقه‌ای در واقع تفاوت نرخ رشد مناطق مختلف را تبیین می‌کند؛ زیرا مناطقی که ساختار نهادی و سیاستی منعطف‌تری دارند پس از بحران‌ها سریع‌تر بازیابی می‌شوند. پژوهش‌های جدیدتر در اقتصاد ملی نیز اثبات کرده‌اند که وجود چارچوب نهادی مقتدر، نظام تأمین مالی متنوع و زیرساخت‌های فناورانه از عناصر اصلی تاب‌آوری اقتصاد کشورها محسوب می‌شوند [۴].

در مجموع، مفهوم تاب‌آوری اقتصادی را می‌توان به‌صورت «ظرفیت پویا برای حفظ، سازگار کردن و بازآفرینی عملکردهای حیاتی در مواجهه با تغییرات محیطی» تعریف کرد. این ظرفیت، هم‌زمان در سه سطح خرد (سازمان)، میانه (صنعت) و کلان (اقتصاد ملی) عمل می‌کند و مبتنی بر تعامل میان منابع، سیاست‌ها و ساختارهای یادگیری جمعی است. تاب‌آوری اقتصادی بر حفظ و بازآفرینی کارکردهای حیاتی اقتصادی بنگاه در برابر تکانه‌های مالی، نهادی و محیطی تمرکز دارد، درحالی‌که تاب‌آوری سازمانی بر سازوکارهای درونی سازگاری، یادگیری و پایداری ساختاری سازمان در مواجهه با اختلالات تأکید می‌کند. [۳، ۸].

بنابراین، تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌ها مفهومی پیچیده و چندبعدی است که بر سه رویکرد نظری (مهندسی، بوم‌شناختی و تطبیقی) استوار است. ابعاد مالی، فناورانه، اجتماعی، مدیریتی و نهادی به‌طور هم‌زمان بر آن اثرگذارند. نظریه‌های نهادی، منابع محور، سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری سازمانی چارچوبی نظری برای درک این مفهوم فراهم می‌آورند. در نهایت، ادبیات موجود نشان می‌دهد که تاب‌آوری بنگاه‌های کوچک و متوسط نه صرفاً یک ویژگی ثابت بلکه یک قابلیت پویا است که در طول زمان و با تعامل منابع داخلی و شرایط محیطی شکل می‌گیرد. مرور مطالعات قبلی نشان می‌دهد علی‌رغم توسعه گسترده نظریه‌های تاب‌آوری در سطح اقتصادهای پیشرفته، هنوز چارچوبی بومی و یکپارچه برای تحلیل تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و

¹ Engineering Resilience

² Ecological Resilience

³ Adaptive/Transformative Resilience

متوسط در ایران شکل نگرفته است. در همین راستا، پژوهش حاضر تلاش می‌کند با بهره‌گیری از روش فراترکیب و مدل‌سازی ساختاری، روابط میان مؤلفه‌های مالی، فناورانه، نهادی و مدیریتی را در قالب مدلی اجرایی و اعتبارسنجی شده تبیین کند تا ادبیات نظری تاب‌آوری اقتصادی را در سطح بنگاه‌های ایرانی توسعه دهد.

۳- پیشینه پژوهش

در دهه‌های اخیر با وقوع بحران‌های اقتصادی و اضطراری جهانی مانند بحران مالی ۲۰۰۸ و پاندمی کووید-۱۹، توجه به قابلیت تاب‌آوری و امنیت اقتصادی بنگاه‌ها به‌ویژه بنگاه‌های کوچک و متوسط افزایش یافته است. پژوهش‌های بسیاری نشان داده‌اند که بنگاه‌های کوچک و متوسط به دلیل محدودیت منابع مالی و مدیریتی، در محیط پرتلاطم اقتصادی بیشتر آسیب‌پذیر هستند و مطالعات در این زمینه عمدتاً بر عوامل مرتبط با تاب‌آوری، ریسک زنجیره تأمین، نوآوری و نقش حمایت‌سیاستی تمرکز دارند.

مطالعات تاب‌آوری اقتصادی در سطح جهانی عمدتاً بر پایه نظریه‌های توسعه منطقه‌ای و پایداری سیستم‌های اقتصادی شکل گرفته‌اند.

سفری و همکاران [۱۵] به بررسی سیستماتیک ادبیات مربوط به ریسک و تاب‌آوری زنجیره تأمین در استارت‌آپ‌ها، SME ها و شرکت‌های بزرگ پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد برای SME ها، همکاری و شبکه‌سازی، مدیریت ریسک و استفاده از فناوری اطلاعات مهم‌ترین سازوکارهای تاب‌آوری هستند؛ درحالی‌که برای شرکت‌های بزرگ‌تر، مدیریت دانش و برنامه‌ریزی تداوم کسب‌وکار اهمیت بیشتری دارد. کوپوریک و همکاران [۱۶] تحلیل کاملی ارائه می‌کند که مطالعات گوناگون درباره تاب‌آوری SME ها در دوران بحران را جمع‌بندی می‌کند. این رویکرد امکان شناسایی چارچوب‌های نظری جامع و گرایش‌های تحقیقاتی را فراهم می‌آورد. اردیابو کواسی و همکاران [۱۷] بررسی کردند که SME ها به‌ویژه در برابر بحران‌های ناشی از همه‌گیری آسیب‌پذیرترند. هفت تأثیر اصلی پاندمی شامل محدودیت‌های جابه‌جایی انسانی، محدودیت‌های مالی، چالش‌های عملیاتی، دشواری‌های لجستیکی، تأخیر در بازگشایی کسب‌وکارها، تمرکز کوتاه‌مدت سیاست‌گذاری و کارکنان دارای دانش ضمنی شناسایی شد. آن‌ها همچنین یازده راهبرد مقابله‌ای مثل دیجیتالی‌شدن، تغییر ساختار و رفتار، برای ارتقای تاب‌آوری پیشنهاد می‌دهد. سکیب و همکاران [۱۸] با بررسی ادبیات با تمرکز بر نقش سیاست‌های حمایتی دولت در بحران کووید نشان دادند که حمایت‌هایی مانند دسترسی سرمایه، مشوق مالیاتی، دیجیتالی‌شدن، آموزش و توسعه مهارت و کمک به ورود به بازار، عملکرد SME ها را بهبود بخشیده‌اند. این مطالعه بر لزوم توسعه حمایت‌های هدفمند و متناسب با صنعت تأکید می‌کند. باجتیار و همکاران [۱۹] نشان داد که علاوه بر سازگاری با بحران، پذیرش فناوری و تبدیل دیجیتال برای توسعه کسب‌وکار SME ها ضروری است. این پژوهش با معرفی مرحله‌های تاب‌آوری و رشد، پیش‌بینی، برخورد، تطبیق و تبدیل رشد، چارچوب تحلیلی گسترده‌ای ارائه می‌دهد. ایبورا و همکاران [۲۰] نشان دادند که دوگانه نگری سازمانی (توانایی انجام هم‌زمان نوآوری و بهره‌وری) و انسجام راهبردی (ثبات تصمیم‌گیری و هماهنگی بین سطوح) نقش کلیدی در تاب‌آوری SME ها دارند. این رویکرد زیر چتر نظریه منابع محور قرار می‌گیرد. کوتسیوس [۲۱] با استفاده از داده‌های یک پژوهش پیمایشی و با استفاده از نمونه‌ای شامل ۲۶۶ صاحب و مدیر کسب‌وکار از کشورهای یونان و لهستان در تابستان سال ۲۰۲۰ دریافتند دسته «ویژگی‌ها و ارزش‌های شخصی» بالاترین سطح اهمیت را دارد، اما سطح کفایت این ویژگی‌ها نیز بالاست. به‌ویژه «قابل اعتماد بودن»، «درستی» و «اخلاق کاری» به‌عنوان عوامل حیاتی برای پایداری بلندمدت کسب‌وکارها در شرایط بحرانی مورد تأکید قرار گرفتند. سعد و همکاران [۱۲] در یک مرور نظام‌مند بیش از ۱۱۸ مطالعه را بررسی کردند و نشان دادند که بخش عمده پژوهش‌ها در زمینه تاب‌آوری SME ها در کشورهای توسعه‌یافته انجام شده است. تمرکز اصلی این پژوهش‌ها بر ابعاد مالی، فناورانه و نهادی بوده است. یکی از یافته‌های کلیدی آن‌ها این بود که در کشورهای درحال توسعه، بیشتر پژوهش‌ها به جنبه‌های رفتاری و روان‌شناختی کارآفرینان پرداخته‌اند و کمتر به عوامل ساختاری و نهادی توجه شده است. کونز و منیانی [۳] نیز در مرور خود تأکید کردند که تاب‌آوری یک فرایند پویا است و باید به ابعاد یادگیری، سازگاری و تحول توجه شود. آن‌ها نشان دادند که SME ها باتکیه بر نوآوری و سرمایه اجتماعی می‌توانند بحران‌ها را به فرصت تبدیل کنند.

در ایران، پژوهش‌ها در پنج سال گذشته مسیر جدیدی را در بومی‌سازی مفهوم تاب‌آوری اقتصادی پیموده‌اند که در ادامه به اصلی‌ترین مطالعات اخیر در این حوزه پرداخته می‌شود.

حسینی و همکاران [۹] با استفاده از رویکرد فراترکیب به شناسایی ۶ مؤلفه اصلی تاب‌آوری بنگاه‌های صنعتی کوچک شامل انعطاف مالی، شبکه تأمین، تعامل نهادی و نوآوری پرداختند. باین‌حال، مدل این محققین فاقد سنجش کمی و اعتبار تجربی است. کامکار و همکاران [۲۲] با استفاده از روش معادلات ساختاری به بررسی تاب‌آوری اقتصادی - مدیریتی شرکت‌های کوچک و متوسط تولیدی استان اصفهان پرداختند. نتایج ایشان نشان داد رابطه مثبت میان توان مالی و چابکی راهبردی با تاب‌آوری اقتصادی وجود دارد. باین‌وجود، این پژوهش به بررسی ابعاد نهادی و عدم اطمینان‌های محیطی نپرداخته است. محسنی کبیر و همکاران [۲۳] نیز با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، نقش فرهنگ‌سازمانی و یادگیری تیمی در افزایش تاب‌آوری شرکت‌های خدماتی را بررسی و تجزیه و تحلیل کردند. اما پژوهش ایشان فاقد شاخص‌های مالی و مباحث محیطی است. مشهدی‌زاده و همکاران [۲۴] به تحلیل مضمون و شبیه‌سازی سیستم‌ها در بنگاه‌های کوچک و متوسط شهر تهران پرداختند. نتایج آنها در هم‌تنیدگی سیاست‌های حمایتی دولت با انگیزش فناورانه را برجسته می‌کند. در نهایت حسن‌پور و همکاران [۲۵] به تعیین رابطه علت-معلولی میان ابعاد تاب‌آوری زنجیره تأمین و پایداری اقتصادی، صنایع غذایی کوچک پرداختند. این پژوهش نیز به نقش عوامل محیطی کلان نپرداخته است.

مطالعات داخلی اخیر گرچه از نظر موضوعی به تمرکز بر بنگاه‌های کوچک و متوسط نزدیک شده‌اند، ولی از لحاظ روش‌شناختی با سه ضعف اساسی مواجه‌اند. اولاً؛ نبود هم‌نشینی مطالعات کمی-کیفی در این تحقیقات مشهود است. برای مثال، بیشتر مطالعات، بدون ارزیابی مدل پیشنهادی از روش‌های کیفی مانند تحلیل مضمون استفاده کرده‌اند. ثانیاً بسیاری از پژوهش‌ها تاب‌آوری اقتصادی را با تاب‌آوری سازمانی یا مدیریتی خلط کرده‌اند. ثالثاً، هیچ‌یک به‌طور جامع از مدل‌های بین‌المللی مانند مدل Briguglio یا چارچوب ظرفیت تطبیقی^۱ بهره نبرده‌اند. در نتیجه، ادبیات اخیر زمینه مناسبی برای ارائه مدل ترکیبی دارد؛ مدلی که ضمن بهره‌گیری از یافته‌های درون‌زا (مطالعه‌های بالا) با معیارهای تجربی جهانی هم‌تراز شود. پژوهش حاضر دقیقاً در این خلأ جای می‌گیرد و تلاش می‌کند با فراترکیب نظام‌مند و مدل‌سازی معادلات ساختاری، روابط میان مؤلفه‌های متعدد تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط را شفاف‌سازی کند.

۴- روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق بر مبنای رویکرد آمیخته، شامل تلفیق روش‌های کیفی و کمی، طراحی و اجرا گردیده است. هدف بهره‌گیری از رویکردهای آمیخته، فراهم نمودن شواهد جامع‌تر و دقیق‌تر جهت تبیین و فهم پدیده‌های مورد مطالعه و رفع محدودیت‌های ذاتی روش‌های منفرد است. در این چارچوب، نارسایی‌های موجود در تحقیقات کمی و نیز محدودیت‌های تحقیقات کیفی با ترکیب این دو رویکرد مرتفع می‌گردد. در بخش کیفی، از فراترکیب به‌منظور شناسایی و تحلیل شاخص‌های تاب‌آوری استفاده شده است. در بخش کمی نیز، مدل‌سازی معادلات ساختاری به کار گرفته شده تا ضمن سنجش ضرایب اثرگذاری شاخص‌ها، اولویت‌بندی آن‌ها به‌صورت آماری مشخص گردد.

از نظر ماهیت پژوهش، مطالعه حاضر در زمره تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد. همچنین، به سبب گردآوری داده‌ها بدون دخالت یا جهت‌گیری محقق، این تحقیق در طبقه تحقیقات غیرآزمایشی جای می‌گیرد. با توجه به رویکرد تحلیل، پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است؛ به این معنا که ضمن تمرکز بر شناخت وضعیت موجود، به بررسی نظام‌مند و سازمان‌یافته پدیده‌ها، متغیرها و شاخص‌ها پرداخته می‌شود. در این روش، هدف اصلی آن است که چگونگی یک موضوع یا متغیر در شرایط فعلی روشن گردد و یافته‌ها با انسجام علمی گزارش شود.

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل کسب‌وکارهای کوچک و متوسط بوده و مطالعه به‌صورت موردی در سطح استان مرکزی

^۱ Adaptive Capacity Framework

انجام گرفته است. در مرحله کیفی و بر مبنای رویکرد فراترکیب، داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای، مرور نظام‌مند متون و تحلیل محتوای منابع گردآوری گردید. در مرحله کمی و بر اساس مدل‌سازی معادلات ساختاری، از روش میدانی با ابزار پرسش‌نامه استفاده شد.

برای ارزیابی پایایی ابزار اندازه‌گیری، ضریب کاپا محاسبه و مورد تأیید قرار گرفت. همچنین با بهره‌گیری از دو کدگذار مستقل به منظور کنترل و تطبیق کدها و مضامین استخراج‌شده، مقایسه با نظر یک متخصص و محاسبه شاخص هولستی^۱، پایایی نتایج کیفی تثبیت شد. ارزیابی روایی ابزار از طریق محاسبه بار عاملی و شاخص VIF برای پرسش‌های پرسش‌نامه نشان داد که روایی سازه‌ها در سطح مطلوب قرار دارد. در فرایند کدگذاری داده‌های کیفی از نرم‌افزار مکس کیودا^۲ استفاده شد و برای برآورد مدل معادلات ساختاری، نرم‌افزار اسمارت پی‌ال‌اس^۳ به کار گرفته شد.

روش فراترکیب، همان‌گونه که ذکر گردید، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهکارهای تحلیل و تلفیق یافته‌های پژوهش‌های پیشین بکار می‌رود. این روش بر مبنای مرور و یکپارچه‌سازی دستاوردهای مطالعات کیفی مرتبط، با هدف ارائه تفسیری جامع از نتایج گذشته شکل می‌گیرد. فراترکیب صرفاً به استخراج و ترکیب نتایج محدود نمی‌شود، بلکه با تحلیل و بازشناسی مفهومی دستاوردها، زمینه برای ساخت، شرح یا توسعه نظریه فراهم می‌گردد [۲۶]. بررسی منابع در باب تاب‌آوری اقتصادی شرکت‌های کوچک و متوسط نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از این مطالعات کیفی‌اند و نتایج متنوعی گزارش شده است. لذا، رویکرد فراترکیب در این پژوهش به‌عنوان مناسب‌ترین چارچوب برای مفهوم‌سازی تاب‌آوری اقتصادی و تبیین ابعاد محتوایی آن به کار گرفته شده است [۲۷].

مدل‌سازی معادلات ساختاری به‌عنوان شاخه‌ای از مدل‌های آماری چندمتغیره، به بررسی و آزمون روابط میان سازه‌های مشاهده‌شده و پنهان پرداخته و امکان سنجش فرضیه‌های نظری را بر اساس داده‌های همبستگی، غیرآزمایشی یا آزمایشی فراهم می‌آورد [۲۸]. این رویکرد، مجموعه‌ای از معادلات را در برمی‌گیرد که کلیه ارتباطات میان متغیرهای مستقل و وابسته را در چارچوب مدل نظری توصیف می‌کند [۲۹]. با بهره‌گیری از این روش، روابط بین سازه‌های پنهان و شاخص‌های سنجشگر هر سازه مشخص می‌شود و میزان اثرگذاری و اولویت نسبی هر یک از شاخص‌ها در تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط تعیین می‌گردد.

۵- یافته‌ها

مراحل اجرای رویکرد فراترکیب: فرایند انجام فراترکیب در این پژوهش بر اساس گام‌های زیر پیش رفت:

گام نخست: تدوین پرسش‌های پژوهش

در این مرحله، سؤالات اصلی شامل: شاخص‌های کلیدی مقوله مورد مطالعه چیست؟ این شاخص‌ها چه اجزایی را در برمی‌گیرند؟ و روابط میان آن‌ها چگونه است؟ مطرح گردید. ویژگی‌های لازم برای پرسش‌های تحقیق در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱ سوال‌های پژوهش

سؤال‌های پژوهش	مؤلفه‌ها
شاخص‌های سنجش تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط کدام است؟	چیستی کار (what)
مقالات منتشرشده در پایگاه داده‌های داخلی و خارجی معتبر اعم از Elsevier, Emerald, Magiran, SID, Scopus, Taylor & Francis	جامعه مورد مطالعه (who)
۱۳۹۵ تا ۱۴۰۴ برای مطالعات داخلی و ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵ برای مطالعات خارجی	بازه زمانی مطالعه (when)
بررسی موضوعی پژوهش‌ها، شناسایی و یادداشت‌برداری نکات کلیدی، بررسی مفاهیم مورد مطالعه، دسته‌بندی مفاهیم و مقولات	چگونگی یا روش مطالعه (How)

منبع: یافته‌های پژوهش

¹ Holsti

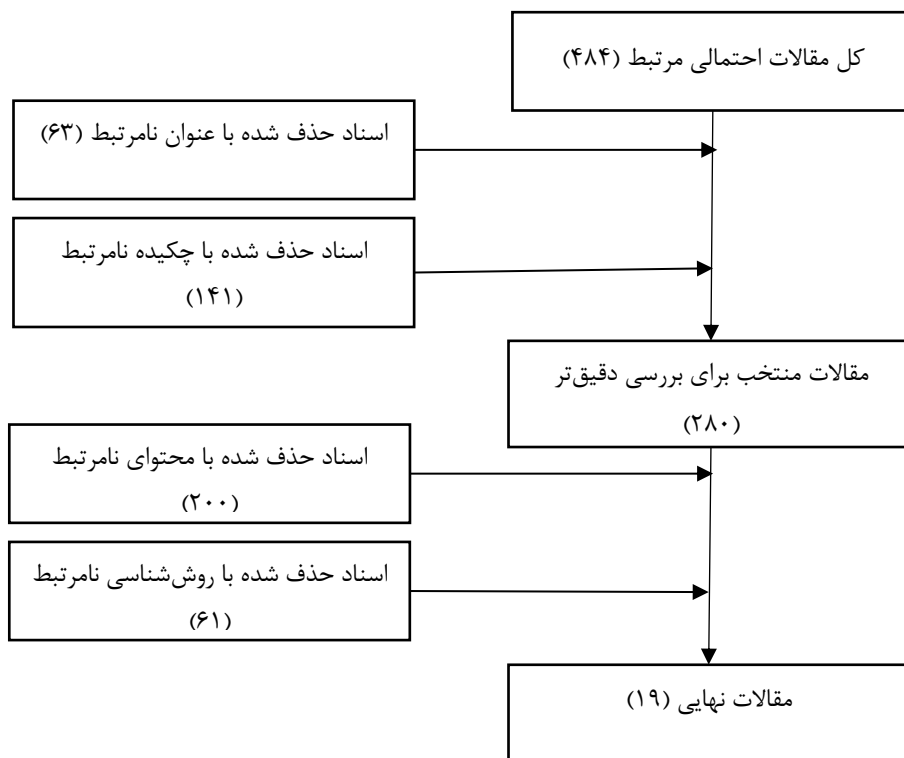
² MAXQDA

³ SmartPLS

گام دوم: جستجوی نظاممند متون: واژگان کلیدی مرتبط با تاب‌آوری اقتصادی، شاخص‌های کلیدی تاب‌آوری، ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی انتخاب شده و جستجوی نظاممند در پایگاه‌ها و مجلات علمی انجام شد. حاصل این جستجو شناسایی ۴۸۴ مقاله بود که به‌عنوان جامعه اولیه مقالات در نظر گرفته شد.

گام سوم: غربال‌گری مقالات و انتخاب نمونه نهایی: مقالات شناسایی شده طی چهار مرحله متوالی غربال شدند (شکل ۱):

۱. حذف ۶۳ عنوان نامرتبط،
۲. کنار گذاشتن ۱۴۱ مقاله فاقد چکیده مرتبط،
۳. حذف ۲۰۰ مقاله به دلیل محتوای غیرمرتبط با اهداف پژوهش،
۴. حذف ۶۱ مقاله با روش‌شناسی نامناسب.

شکل ۱ مراحل غربال مقالات احتمالی مرتبط از طریق جستجوی واژگان کلیدی

منبع: یافته‌های پژوهش

در نهایت نمونه نهایی جهت ارزیابی منتقدانه شامل ۱۹ مقاله منتخب گردید. به‌منظور ارتقای کیفیت انتخاب، روش ارزیابی منتقدانه کمپل و همکاران [۳۰] به‌کار گرفته شد که شامل ده سؤال ارزیابی کیفیت و ارتباط پژوهش‌ها است.

ارزیابی منتقدانه، یک روش نظاممند جهت تحلیل کیفیت مقالات اولیه به‌دست‌آمده از جستجو است که در آن عوامل اساسی کیفیت هر تحقیق به‌دقت بررسی می‌شود. در این روش، میزان اعتبار و ارتباط مطالعات منتخب تحلیل می‌شود. این روش ارزیابی مشتمل بر ۱۰ سؤال است که به محقق در تحلیل و بررسی، دقت اعتبار و نیز اهمیت مقالات یافت شده در مرحله قبلی کمک شایانی می‌کند. محققین در این فرایند به هریک از سؤالات امتیازی عددی خواهند داد و می‌توانند با جمع امتیاز هر سؤال در خصوص نگهداری یا حذف هر یک از مطالعات منتخب تا این مرحله تصمیم بگیرند. با طی این مراحل، مجموعه مطالعات موجود ارزیابی شده و متناسب‌ترین موارد انتخاب می‌شوند [۳۰]. برای بهره‌گیری از این روش، محقق مقالات را با دقت می‌خواند و با تحلیل محتوای آن و باتوجه به شاخص‌های موردنظر در روش ارزیابی منتقدانه، امتیازی بین ۱ تا ۵ را اختصاص می‌دهد. سپس بر اساس مقیاس ۵۰ امتیازی روش ارزیابی منتقدانه، درجه کیفی نهایی مقالات تعیین می‌گردد. عناوین پژوهش‌هایی که

در این مرحله وارد ارزیابی منتقدانه شدند و خروجی نهایی روش در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. پژوهش‌های مورد ارزیابی منتقدانه

اهداف	منطق روش	طرح پژوهش	روش نمونه‌برداری	جمع‌آوری منبع داده‌ها	انعکاس‌پذیری	ملاحظات اخلاقی	دقت تجزیه و تحلیل	بیان واضح یافته‌ها	ارزش پژوهش	امتیاز	درجه کیفی	وضعیت تأیید
[۳۱]	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۳۴	خوب	بله
[۳۲]	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳۹	خوب	بله
[۳۳]	۴	۲	۴	۴	۴	۲	۲	۲	۳	۳۳	خوب	بله
[۲۳]	۴	۵	۴	۴	۴	۴	۴	۲	۴	۴۱	خیلی خوب	بله
[۳۴]	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲۵	متوسط	خیر
[۳۵]	۳	۲	۴	۲	۴	۴	۴	۲	۴	۳۳	خوب	بله
[۲۴]	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲۷	متوسط	خیر
[۲۲]	۴	۴	۲	۲	۴	۳	۳	۲	۴	۳۳	خوب	بله
[۳۶]	۳	۲	۴	۴	۴	۲	۴	۳	۳	۳۴	خوب	بله
[۳۷]	۲	۲	۴	۲	۲	۲	۳	۲	۲	۲۶	متوسط	خیر
[۳۸]	۴	۳	۴	۴	۳	۴	۴	۳	۴	۳۷	خوب	بله
[۳۹]	۴	۲	۳	۲	۳	۳	۴	۴	۳	۳۳	خوب	بله
[۲۵]	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۴	۳	۳	۳۳	خوب	بله
[۱۶]	۵	۵	۴	۵	۴	۴	۴	۴	۵	۴۵	خیلی خوب	بله
[۱۲]	۴	۵	۴	۴	۳	۳	۴	۳	۴	۳۹	خوب	بله
[۴۰]	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۴	۳	۴	۳۷	خوب	بله
[۱۷]	۳	۴	۴	۲	۳	۳	۴	۳	۳	۳۴	خوب	بله
[۴۱]	۴	۳	۴	۳	۴	۳	۳	۴	۳	۳۴	خوب	بله
[۴۲]	۴	۳	۴	۳	۳	۳	۳	۴	۳	۳۴	خوب	بله

منبع: یافته‌های پژوهش

هر سؤال امتیازی بین ۱ تا ۵ دریافت کرد و درجه کیفی مقالات بر اساس مقیاس ۵۰ امتیازی تعیین شد. مقالات در پنج سطح کیفی: عالی (۴۱-۵۰)، بسیار خوب (۳۱-۴۰)، خوب (۲۱-۳۰)، متوسط (۱۱-۲۰) و ضعیف (۰-۱۰) دسته‌بندی شدند؛ در این پژوهش حداقل امتیاز لازم برای پذیرش برابر ۳۰ در نظر گرفته شده است و نهایتاً دو مقاله با نمره کمتر کنار گذاشته شد.

گام چهارم: استخراج شاخص‌ها و کدگذاری: محتوای مقالات منتخب با دقت مطالعه و شاخص‌های کلیدی استخراج شد. برای تضمین روایی و کیفیت، دو کدگذار مستقل به کار گرفته شده و نتایج با نظر یک خبره مقایسه گردید [۴۳]. بدین جهت علاوه بر حساسیت نظری بالای محققین، باتوجه به درگیری طولانی‌مدت در طی تحقیق، سعی شده است مقالات با دقت کافی بررسی شود و در نهایت با استفاده از فرایند ارزیابی منتقدانه، کیفیت مقاله‌های منتخب تأیید شود. همچنین به جهت مدیریت بهتر کدگذاری از نرم‌افزار مکس کیودا استفاده شد. علاوه بر موارد بالا، در این حاضر برای کنترل کدها و مضامین استخراج‌شده از دو کدگذار مستقل استفاده و کدهای استخراجی پژوهشگر با نظر یک خبره قیاس شد که نتایج حاصل از آن در مرحله کنترل کیفیت تشریح شده‌است. مجموعاً پژوهشگران ۷۶ کد شناسایی کردند، درحالی‌که کدگذار دوم ۸۰ کد استخراج کرد که ۷۴ کد مشترک بودند.

گام پنجم: تحلیل و ترکیب مضامین: مهم‌ترین بخش یک تحقیق کیفی فراترکیب، بی‌تردید همین مرحله است. هدف فراترکیب ایجاد یک تفسیر یکپارچه و نوین از یافته‌هایی است که در مطالعات قبلی بدان‌ها پرداخته شده‌است. در این گام، محقق نخست تمام عوامل و شاخص‌های استخراج‌شده را به‌صورت کد در نظر می‌گیرد (جدول ۳). در ادامه باتوجه به معنی کدها، آن‌ها در قالب

مضمون‌هایی دسته‌بندی می‌کند. مجموعه‌ای از مضمون‌ها، یک مقوله (یا طبقه) را تشکیل می‌دهند. مضمون‌ها اساس و پایه‌ای را برای ایجاد توضیحات و مدل‌ها، تئوری‌ها یا فرضیه‌های کاری ارائه می‌دهند. در این تحقیق ابتدا تمامی شاخص‌های استخراج‌شده از مطالعات به‌عنوان کد در نظر گرفته شد. سپس با توجه به مفهوم کدها، آن‌ها در قالب مضمون‌هایی دسته‌بندی شدند. به این صورت، مضامین اصلی پژوهش شکل داده‌شده است.

جدول ۳ کدگذاری‌های انتخابی، محوری و باز جهت شناسایی شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط

کد انتخابی	کد محوری	کد باز
		نرخ تورم رشد GDP
	شرایط کلان اقتصادی	دسترسی به منابع طبیعی و انرژی ثبات نرخ ارز
		ثبات سیاسی کیفیت قوانین
عوامل محیطی و بیرونی	شرایط سیاسی - قانونی	سیاست حمایتی دولت شفافیت اداری
	تغییرات فناورانه	سرعت پذیرش فناوری سرمایه‌گذاری R&D سطح دیجیتالی‌سازی
	وضعیت بازار و رقبا	سهم بازار تعداد رقبا شدت رقابت
	مدیریت و رهبری مؤثر	مهارت‌های ادراکی رهبری توان تصمیم‌گیری مدیریت بحران الهام‌بخشی تیم
توانمندی‌های سازمانی و راهبردی	برنامه‌ریزی و نوآوری	برنامه‌های نوآوری استراتژی توسعه محصول انعطاف در برنامه‌ریزی
	ساختار سازمانی انعطاف‌پذیر	سرعت واکنش ساختار تمرکززدایی تغییرپذیری فرایندها
	مهارت و آموزش کارکنان	برنامه آموزش مداوم سطح مهارت تخصصی مهارت کار تیمی توسعه رهبران آینده آموزش بین‌وظیفه‌ای
منابع انسانی و سرمایه اجتماعی	سرمایه اجتماعی	اعتماد داخلی همکاری تیمی شبکه‌های حمایتی
	فرهنگ سازمانی مثبت	روحیه کارکنان پاداش عملکرد زمان پاسخ به مشکلات
منابع مالی و مدیریت اقتصادی	توان مالی و نقدینگی	نسبت نقدینگی جریان نقدی

		توان پرداخت بدهی
		تعداد منابع تأمین
تنوع منابع مالی		گستره منابع
		بهره‌گیری از سرمایه‌گذاری
		کنترل هزینه ثابت
مدیریت هزینه		بهینه‌سازی عملیات
		صرفه‌جویی در خرید
		افزایش بهره‌وری مالی
پایداری سود		توسعه صادرات و بازارهای جدید
		تعداد بازارهای هدف
دسترسی به بازار		دسترسی لجستیکی
		حضور بین‌المللی
		تعداد شرکای کلیدی
		پروژه‌های مشترک
بازار و روابط شبکه‌ای	شبکه‌های همکاری	حضور در شبکه‌های صنعتی و تجاری
		پایداری شبکه
		رضایت مشتری
	روابط مشتریان	نگهداشت مشتری
		شکایات و بازخوردها
		حاشیه سود خالص
		حاشیه سود ناخالص
سودآوری		افزایش سهم بازار
		نرخ بازگشت سرمایه
		بهره‌وری نیروی کار
عملکرد و نتایج	بهره‌وری	بهره‌وری سرمایه
		چرخه تولید
		نرخ بازگشت کالا
	کیفیت محصولات/خدمات	گواهینامه کیفیت
		نوآوری محصول
		کاهش آلاینده‌ها
	اقدامات زیست‌محیطی	باز یافت
		مدیریت پسماند
		برنامه مشارکت اجتماعی
پایداری محیطی و مسئولیت اجتماعی	مسئولیت اجتماعی شرکتی	تأمین رفاه کارکنان
		پروژه‌های اجتماعی و حمایتی
		سرمایه‌گذاری اجتماعی
		رعایت استانداردها
	سازگاری با مقررات محیطی	گزارش‌دهی محیطی

منبع: یافته‌های پژوهش

گام ششم: ارزیابی پایایی و اعتبار مدل: در تحقیق کیفی، منظور از اعتبار، مفاهیمی شامل قابلیت دفاع، باورپذیری، قابلیت تصدیق و حتی بازتاب‌پذیری نتایج مطالعه است. بدین جهت یکی از مهم‌ترین فنون مورد استفاده برای ارزیابی پایایی مدل در تحقیقات کیفی، محاسبه ضریب کاپا کوهن است. این ضریب با استفاده از فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$$Kappa = \frac{PAo - PAE}{1 - PAE}$$

در فرمول کاپا، نسبت یک ارزش خاص در یک طبقه که به وسیله کدگذار استفاده شده است، در نسبت استفاده از همان ارزش به وسیله کدگذار دوم ضرب می‌شود. این نسبت‌ها سپس با هم جمع می‌شوند تا توافق موردانتظار به دست آید. نتایج حاصل از محاسبه ضریب کاپا در جدول ۴ بیان شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود ضریب کاپا برابر با ۰/۸۲۲ به دست آمد که بالاتر از مقدار قابل قبول است. لذا پایایی نتایج تحقیق تأیید می‌شود. همچنین ضریب معناداری کمتر از ۰/۰۵ به دست آمد که نشان دهنده این است رابطه کدگذاری میان دو سند بررسی شده است.

جدول ۴ آزمون توافق کدگذاری میان پژوهشگر و یکی از خبرگان

مقدار	انحراف معیار برآوردی	برآورد T ^b	مقدار معناداری A
۰/۸۲۲	۰/۱۴۵	۳/۱۴۲	۰/۰۰۳

منبع: یافته‌های پژوهش

در این مطالعه برای کنترل کدها و مضامین مستخرج از دو کدگذار مستقل استفاده شد و کدهای استخراجی محققین با نظر یک خبره قیاس شد. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، محققان پژوهش حاضر ۷۶ کد متفاوت از مقالات منتخب را شناسایی کردند. کدگذار مستقل دوم پس از بررسی مقالات ۸۰ کد شناسایی کرد که از میان آن‌ها ۷۴ کد با کدهای محققان مشترک است. بر این اساس شاخص هولستی^۱ در پژوهش حاضر ۰.۹۵ محاسبه شده است که نشان از پایایی مناسب نتایج پژوهش دارد. گام هفتم: ارائه یافته‌های نهایی: پس از تکمیل مراحل فراترکیب، الگوی تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط ترسیم گردید (شکل ۲).

پس از شناسایی شاخص‌ها و استخراج الگوی تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط، جهت تعیین میزان اثرگذاری و اولویت‌بندی شاخص‌های موردنظر، از رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده گردید و بر مبنای عوامل شناسایی‌شده، پرسش‌نامه‌ای تدوین و میان مدیران میانی و عالی در بنگاه‌های کوچک و متوسط استان مرکزی توزیع شد. تحلیل توصیفی داده‌های جمعیت‌شناختی شامل سن، جنسیت، تحصیلات و سابقه کاری در جدول ۵ و نحوه آماده‌سازی و تحلیل پرسشنامه در ادامه آمده است.

جدول ۵ خلاصه ویژگی‌های دموگرافیک نمونه‌های تحقیق

جنسیت	سن	تحصیلات	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	سابقه کاری
زن	کمتر از ۳۰ سال	۱۴	۱۱٪	۷۰	۵۴٪	۷۰٪
مرد	۳۰ تا ۴۵ سال	۱۱۶	۸۹٪	۴۳	۳۳٪	۴۳٪
	بیشتر از ۴۵ سال	۳۰	۲۳٪	۱۷	۱۳٪	۱۷٪
		۸۲	۶۳٪	۷۳	۵۶٪	۷۳٪
		۱۸	۱۴٪	۵۲	۴۰٪	۵۲٪
				۵	۴٪	۵٪

منبع: یافته‌های پژوهش

¹ Holsti

شکل ۲ الگوی تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته بود که بر اساس مدل نهایی استخراج‌شده از روش فراترکیب و شامل سه سطح ساختاری (سطح اول: ۷ بُعد اصلی؛ سطح دوم: ۲۳ مقوله؛ سطح سوم: ۷۶ کد نهایی) طراحی شد. در مرحله طراحی، هر یک از ۷۶ کد نهایی به یک گویه اندازه‌گیری تبدیل گردید تا روایی محتوایی ابعاد مدل تضمین شود. گویه‌ها با ادبیات دقیق و قابل‌اندازه‌گیری تدوین‌شده و از طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت (۱ = کاملاً مخالفم تا ۵ = کاملاً موافقم) استفاده شد. برای استانداردسازی پرسشنامه، نسخه اولیه پرسشنامه در اختیار چند متخصص حوزه مدیریت و اقتصاد قرار گرفت و پس از دریافت اصلاحات محتوایی و زبانی، نسخه نهایی آماده اجرا شد.

با توجه به اینکه مدل پژوهش دارای سه سطح ساختاری است، تحلیل پرسشنامه نیز به‌صورت چندمرحله‌ای طراحی شد. در گام نخست، برای هر یک از ۲۳ مقوله سطح دوم، میانگین گویه‌های متناظر سطح سوم محاسبه شد. این روش که در ادبیات تحت عنوان شاخص تجمعی یا روش میانگین امتیاز^۱ شناخته می‌شود، روشی معتبر برای ساده‌سازی مدل‌های پیچیده و افزایش پایداری آماری است. بنابراین، مدل نهایی پژوهش بر اساس ۷ بُعد اصلی (سطح اول) و ۲۳ متغیر مشاهده‌پذیر (سطح دوم) تشکیل شد. این رویکرد با توصیه‌های روش‌شناختی در PLS-SEM برای مدل‌های سلسله‌مراتبی^۲ هم‌راستا است. به‌منظور سنجش سازه

^۱ Aggregate Indicator / Mean-Score Method
^۲ HCM – Higher-Order Constructs

وابسته تاب‌آوری اقتصادی - مستقل از ابعاد استخراج‌شده در فراترکیب - پنج گویه بازتابی مبتنی بر مفاهیم بازیابی، سازگاری، تداوم کسب‌وکار، انعطاف منابع و یادگیری پسابحران طراحی شد تا امکان آزمون تجربی مسیرهای علی میان هفت بُعد اصلی و تاب‌آوری در مدل PLS-SEM فراهم گردد.

برای کاهش خطای اندازه‌گیری و متناسب با حجم کم نمونه و عدم نرمال بودن داده‌ها، برای تجزیه و تحلیل آماری از نرم‌افزار Smart PLS استفاده شده است. بر این اساس حجم نمونه باید بر اساس فرمول بارکلای بر اساس دو قاعده زیر محاسبه شود. ۱۰ ضرب در بیشترین تعداد شاخص یک سازه یا ۱۰ ضرب در بیشترین تعداد روابط یک سازه. باتوجه به اینکه بر اساس مدل پژوهش، تعداد حداکثر ارتباطات یک سازه ۷ بوده و حداکثر تعداد شاخص‌های یک سازه هم ۵ بوده است، ۱۳۰ نفر از مدیران، بر اساس نمونه‌برداری تصادفی ساده انتخاب شدند که بسیار بیشتر از حداقل مقدار لازم است.

بار عاملی از طریق محاسبه مقدار همبستگی شاخص‌های یک سازه با آن سازه محاسبه می‌شود که اگر این مقدار برابر و یا بیشتر از مقدار ۰.۴ شود، مؤید این مطلب است که واریانس بین سازه و شاخص‌های آن از واریانس خطای اندازه‌گیری آن سازه بیشتر بوده و روایی سازه در مورد آن سازه قابل قبول است. جدول ۶ بار عاملی و مقدار VIF سؤالات پرسشنامه پژوهش را نشان می‌دهد. تمامی سؤالات ضرایب بالاتر از ۰/۴ دارند که نشان از روایی مناسب پرسشنامه این پژوهش دارد. همچنین، مقدار VIF برای تمام سؤالات کمتر از ۵ است که نشان می‌دهد شاخص‌های اندازه‌گیری هر سازه مستقل از هم بوده و به‌صورت معتبر و پایا سازه را اندازه‌گیری می‌کنند.

جدول ۶ ضرایب بار عاملی و VIF

ابعاد	سؤالات	بار عاملی	VIF
عوامل محیطی و بیرونی	شرایط کلان اقتصادی	۰/۸۵۲	۲/۵۷
	شرایط سیاسی - قانونی	۰/۸۸۰	۳/۰۸
	تغییرات فناورانه	۰/۸۰۴	۲/۲۲
	وضعیت بازار و رقبا	۰/۸۳۴	۱/۳۲
توانمندی‌های سازمانی و راهبردی	مدیریت و رهبری مؤثر	۰/۹۱۰	۳/۳۳
	برنامه‌ریزی و نوآوری	۰/۷۶۵	۴/۵۶
	ساختار سازمانی انعطاف‌پذیر	۰/۷۳۴	۴/۲۳
منابع انسانی و سرمایه اجتماعی	مهارت و آموزش کارکنان	۰/۸۹۷	۳/۱۰
	سرمایه اجتماعی	۰/۹۰۰	۳/۱۱
	فرهنگ سازمانی مثبت	۰/۸۴۲	۲/۳۱
منابع مالی و مدیریت اقتصادی	توان مالی و نقدینگی	۰/۹۲۷	۳/۸۷
	تنوع منابع مالی	۰/۷۵۶	۴/۳۴
	مدیریت هزینه	۰/۷۸۶	۳/۴۸
بازار و روابط شبکه‌ای	پایداری سود	۰/۸۹۵	۲/۷۸
	دسترسی به بازار	۰/۷۳۴	۳/۷۸
	شبکه‌های همکاری	۰/۸۷۶	۴/۱۲
عملکرد و نتایج	روابط مشتریان	۰/۸۰۹	۳/۹۸
	سودآوری	۰/۷۰۸	۲/۵۶
	بهره‌وری	۰/۷۶۵	۴/۰۹
پایداری محیطی و مسئولیت اجتماعی	کیفیت محصولات/خدمات	۰/۹۰۸	۲/۱
	اقدامات زیست‌محیطی	۰/۸۷۱	۲/۵۶
	مسئولیت اجتماعی شرکتی	۰/۸۰۹	۱/۹۹
	سازگاری با مقررات محیطی	۰/۷۸۶	۲/۴۵

منبع: یافته‌های پژوهش

در جدول ۷، مقادیر Q^2 و R^2 برای متغیرهای وابسته در مدل نیز محاسبه شده‌است. بر اساس مقادیر این جدول، برازش ساختاری مدل مورد تأیید قرار گرفته است. همان‌طور که مشاهده می‌شود معیار Q^2 بزرگ‌تر از صفر است که نشان از قدرت پیش‌بینی خوب برای مدل پژوهش دارد. همچنین، متغیرهای درون‌زا مدل مفهومی پژوهش از مقدار R^2 مطلوبی برخوردار هستند که نشان از آن دارد که متغیرهای وابسته به‌خوبی توسط متغیرهای مستقل تحقیق تبیین شده‌است. همچنین، در تحلیل برازش مدل، مقدار SRMR برابر با ۰/۰۸۰ به‌دست آمده است که نشان از برازش مناسب کلی مدل پژوهش دارد. مقدار آماره NIF نیز ۰/۸۴ به‌دست آمده است که باز هم نشان از برازش قابل قبول مدل دارد.

جدول ۷ معیارهای مرتبط با برازش مدل ساختاری

ردیف	متغیرهای درون‌زا	R^2	Q^2
۱	تاب‌آوری اقتصادی	۰/۸۵۵	۰/۶۶۷

منبع: یافته‌های پژوهش

در جدول ۸ مقادیر ضرایب مسیر و آماره تی نشان داده شده‌است. طبق نتایج، مقادیر آماره تی برای تمامی مسیرها در سطح معناداری ۰/۰۵ بالاتر از قدر مطلق ۱/۹۶ است که نشان از تأیید تمام مسیرهای مدل پیشنهادی دارد.

جدول ۸ ضرایب مسیر و آماره t

ردیف	مسیر	آماره تی	ضریب مسیر	نتیجه
۱	عوامل محیطی و بیرونی	۸/۰۹۹	۰/۱۷۸	تأیید
۲	توانمندی‌های سازمانی و راهبردی	۴/۰۷۹	۰/۳۳۶	تأیید
۳	منابع انسانی و سرمایه اجتماعی	۱۱/۲۱۱	۰/۲۲۳	تأیید
۴	منابع مالی و مدیریت اقتصادی	۲۰/۳۵۲	۰/۲۹۸	تأیید
۵	بازار و روابط شبکه‌ای	۲۱/۱۵۷	۰/۲۱۰	تأیید
۶	عملکرد و نتایج	۱۱/۲۳۵	۰/۱۳۱	تأیید
۷	پایداری محیطی و مسئولیت اجتماعی	۶/۴۴۶	۰/۱۵۷	تأیید

منبع: یافته‌های پژوهش

شاخص F^2 در مدل‌سازی معادلات ساختاری مبتنی بر روش حداقل مربعات جزئی (PLS) به‌عنوان معیاری برای ارزیابی تأثیرات مدل استفاده می‌شود. این شاخص نشان‌دهنده اندازه اثر یا اهمیت یک متغیر در تبیین و پیش‌بینی متغیر وابسته است. آماره F^2 برای اندازه‌گیری تأثیر یک متغیر پیش‌بینی‌کننده (متغیر مستقل) بر روی متغیر وابسته (متغیر وابسته) استفاده می‌شود. مفهوم این شاخص این است که چقدر متغیر مستقل در تغییرات متغیر وابسته نقش دارد و چه تأثیری بر روی مدل دارد. مقادیر F^2 در جدول ۹ ارائه شده‌است.

جدول ۹ مقادیر F^2

متغیرها	F^2
عوامل محیطی و بیرونی	۰/۱۴۳
توانمندی‌های سازمانی و راهبردی	۰/۲۲۳
منابع انسانی و سرمایه اجتماعی	۰/۱۰۹
منابع مالی و مدیریت اقتصادی	۰/۱۲۴
بازار و روابط شبکه‌ای	۰/۱۰۶
عملکرد و نتایج	۰/۰۹۷
پایداری محیطی و مسئولیت اجتماعی	۰/۱۱۷

منبع: یافته‌های پژوهش

۶- نتایج و بحث

مدل سه سطحی تاب‌آوری اقتصادی بنگاه‌های کوچک و متوسط که در این پژوهش استخراج شد، مجموعه‌ای از عوامل محیطی، سازمانی و فردی را پوشش می‌دهد که از طریق فراترکیب مطالعات کیفی پیشین و آزمون مدل با داده‌های SMEs استان مرکزی شناسایی گردید. در ادامه، هر یک از عوامل سطح اول مدل تحلیل و با یافته‌های تحقیقات پیشین مقایسه می‌شود، همراه با پیشنهادهای سیاستی برای ارتقای تاب‌آوری.

نتایج این پژوهش نشان داد شرایط کلان اقتصادی، محیطی، فناوری و قوانین و سیاست‌های دولتی اثر مستقیم و محسوس بر ظرفیت تاب‌آوری SMEs دارند. ثبات نرخ ارز و تورم کنترل شده بستر اطمینان‌بخشی برای برنامه‌ریزی‌های میان‌مدت ایجاد می‌کند که هم در این مطالعه و هم در کارهای [۲۵] و [۱۶] تأیید شده است. تغییرات فناورانه نیز با فشارهایی بر بنگاه همراه است که ضمن تهدید، فرصت‌های نوآوری را فراهم می‌آورد. از نظر سیاستی، پیشنهاد می‌شود دولت سازوکارهای حمایت مالیاتی برای سرمایه‌گذاری در فناوری‌های نو و زیرساخت‌های دیجیتال SMEs برقرار کند و با شفاف‌سازی مقررات و کاهش بوروکراسی، هزینه انطباق را بکاهد.

دسترسی به بازارهای جدید، حضور در شبکه‌های صنعتی و روابط پایدار با مشتریان از ارکان مهم تاب‌آوری هستند. یافته‌های تحقیق حاضر همسو با مطالعات [۳۳] و [۳۴] نشان می‌دهد که بنگاه‌هایی که شبکه‌های چندلایه همکاری و صادرات را توسعه می‌دهند، در شوک‌های اقتصادی مقاومت بیشتری دارند. راهبرد سیاستی در این حوزه ایجاد پلتفرم‌های مشترک بازاریابی، حمایت از نمایشگاه‌های بین‌المللی و تقویت زیرساخت‌های لجستیک برای SMEs است تا دامنه حضور آنها از بازار محلی فراتر رود.

مدیریت و رهبری اثربخش، برنامه‌ریزی مبتنی بر نوآوری و انعطاف در ساختار سازمانی، در این مدل به‌عنوان سطح نخست عوامل سازمانی شناسایی شد. تطابق سریع و تصمیم‌گیری آگاهانه در شرایط بحران که در مطالعه [۳۸] نیز گزارش شده، عامل بقای بسیاری از SMEs بوده است. توصیه سیاستی، توسعه برنامه‌های آموزشی برای مدیران میانی و ارشد و ایجاد مراکز مشاوره مدیریتی رایگان یا یارانه‌ای است تا توان تصمیم‌گیری و نوآوری در شرایط عدم قطعیت تقویت شود.

همچون یافته‌های [۱۶] سرمایه انسانی آموزش‌دیده و شبکه‌های اعتماد داخلی و بیرونی عنصر کلیدی تاب‌آوری هستند. کارکنانی که تحمل فشار و انعطاف‌پذیری بالاتری دارند، قادرند سازمان را از بحران عبور دهند. سیاست‌گذاران باید یارانه‌های آموزشی و مشوق‌های مالی را برای ارتقاء مهارت‌های پیشرفته و آموزش میان‌وظیفه‌ای فراهم کنند و نهادهای صنفی باید بستر ایجاد انجمن‌ها و گروه‌های همکاری بین بنگاه‌ها را توسعه دهند.

توان نقدینگی و تنوع منابع تأمین مالی، به‌طور مستقیم ظرفیت جذب شوک‌های اقتصادی را افزایش می‌دهد؛ نتیجه‌ای که با تحقیق [۱۲] همخوانی دارد. بنگاه‌هایی که به منابع مالی متنوع متکی هستند، کمتر دچار بحران جریان نقدی می‌شوند. سیاست‌های حمایت از تأمین مالی شامل ایجاد خطوط اعتباری کم‌بهره، ضمانت‌نامه‌های دولتی برای وام‌های توسعه‌ای و مشاوره‌های مالی برای بهینه‌سازی هزینه می‌تواند تاب‌آوری را تقویت کند.

شاخص‌های عملکردی همچون سودآوری پایدار، بهره‌وری بالا و کیفیت محصولات یا خدمات، علاوه بر نشان‌دادن وضعیت فعلی بنگاه، ارتباط مستقیمی با توان تاب‌آوری دارند. یافته‌ها همسو [۳۶] حاکی از آن است که بنگاه‌هایی که بر کیفیت و تنوع محصول سرمایه‌گذاری می‌کنند، نه تنها در بازار رقابتی باقی می‌مانند بلکه انعطاف بالاتری در واکنش به تغییرات دارند. پیشنهاد سیاستی، تخصیص مشوق‌های صادراتی به بنگاه‌هایی است که استانداردهای کیفیت و گواهی‌نامه‌های بین‌المللی را کسب می‌کنند.

در نهایت در ارتباط با پایداری محیطی که در مدل به‌عنوان بعد نهایی شناسایی شد، در تحقیق [۳۶] نیز تأیید گردیده که اقدامات زیست‌محیطی و مسئولیت اجتماعی شرکتی نه تنها اعتبار سازمان را افزایش می‌دهد، بلکه در بلندمدت امنیت تأمین منابع و حمایت جامعه را به همراه دارد. پیشنهاد سیاستی، توسعه استانداردهای ملی مسئولیت اجتماعی و حمایت مالیاتی از بنگاه‌هایی است که پروژه‌های اجتماعی و طرح‌های سبز را اجرا می‌کنند.

علاوه بر پیشنهاد‌های فوق، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تقویت تاب‌آوری اقتصادی SMEs نیازمند اقدامات عملی متکی بر مؤلفه‌های شناسایی شده در مدل سه‌سطحی است. در سطح سازمانی، پیشنهاد می‌شود بنگاه‌ها «نظام پایش شرایط کلان اقتصادی» بر اساس شاخص‌هایی مانند تورم، ثبات نرخ ارز و شدت رقابت ایجاد کنند و بر اساس آن، سناریوهای واکنش سریع طراحی کنند. همچنین بر مبنای مقوله‌های «برنامه‌ریزی و نوآوری» و «ساختار سازمانی انعطاف‌پذیر»، استقرار دوره‌های منظم بازطراحی فرآیندها، توسعه برنامه‌های نوآوری محصول و تقویت تمرکززدایی می‌تواند تاب‌آوری عملیاتی را افزایش دهد. در سطح فردی، آموزش‌های مبتنی بر آیت‌های پیشنهادی مانند کار تیمی، مهارت‌های ادراکی رهبری و توسعه رهبران آینده باید اولویت یابد. در سطح سیاستی نیز پیشنهاد می‌شود دولت و نهادهای صنفی، بسته‌های حمایتی برای تنوع منابع مالی، بهبود لجستیک، ارتقای کیفیت و استانداردها، و توسعه اقدامات زیست‌محیطی و مسئولیت اجتماعی فراهم کنند تا پیوند میان توان مالی، عملکرد، بازار و پایداری محیطی—مطابق ساختار ۲۳ مقوله—به‌طور یکپارچه تقویت شود.

۷- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با رویکرد فراترکیب و مدل‌سازی معادلات ساختاری، مدلی از عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اقتصادی SMEs ارائه داد که شامل ابعاد محیطی، شبکه‌ای - بازاری، سازمانی، انسانی، مالی، عملکردی و پایداری اجتماعی و زیست‌محیطی است. این مدل می‌تواند به‌عنوان نقشه راه برای مدیران بنگاه‌ها و سیاست‌گذاران مورد استفاده قرار گیرد تا اقدامات مشخصی برای تقویت تاب‌آوری در هر سطح تعریف کنند. نوآوری اصلی این پژوهش، ارائه یک مدل سه‌سطحی بومی شده برای تبیین تاب‌آوری اقتصادی SMEs (شامل ۷ بعد، ۲۳ مقوله و ۷۶ شاخص) و اعتبارسنجی تجربی آن از طریق آزمون مسیرهای علی میان ابعاد شناسایی شده و سازه تاب‌آوری اقتصادی است؛ ترکیبی که تاکنون در ادبیات داخلی و بین‌المللی کمتر به‌صورت یکپارچه ارائه شده است. با وجود مزایای این تحقیق، محدودیت‌هایی نیز وجود دارد؛ از جمله تمرکز داده‌های کمی بر SMEs استان مرکزی که ممکن است قابلیت تعمیم به همه کشور یا سایر بخش‌ها را محدود کند و اتکای بخش کیفی به مطالعات منتخب که امکان از قلم افتادن عوامل کمتر بررسی شده را دارد. پیشنهاد می‌شود در مطالعات آینده، نمونه‌گیری گسترده از چند استان و بخش صنعتی متفاوت انجام شود و ارتباط میان تاب‌آوری اقتصادی و شاخص‌های نوین مانند تحول دیجیتال یا نوآوری باز نیز بررسی گردد.

۸- مراجع

- [1] Linnenluecke M K. Resilience in business and management research: A review of influential publications and a research agenda. *International Journal of Management Reviews*. 2017; 19(1):4-30.
- [2] Duchek S. Organizational resilience: A capability-based conceptualization. *Business Research*. 2020; 13(1): 215-246.
- [3] Conz E, Magnani G. A dynamic perspective on the resilience of firms: A systematic literature review and a framework for future research. *European Management Journal*. 2020; 38(3): 400-412.
- [4] Jeasakul P, et al. Financial resilience and institutional quality. *IMF Working Paper Series*. 2014; 14(21): 1-35.
- [5] Saad M, Majid I, Rahim S. Institutional resilience and SME adaptability under crisis. *Journal of Business Continuity & Resilience Planning*. 2021; 15(2):77-95.
- [6] Branicki L, Sullivan-Taylor B, Brammer S. Resilience and processes of risk and crisis management in *small organizations*. *International Journal of Management Reviews*. 2018; 20(1):91-122. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12129>
- [7] Beck T. Finance, institutions and development. *The handbook of institutions and economic development*. 2018; 218-251.
- [8] Acs Z J, et al. Entrepreneurial ecosystems and the resilience of SMEs. *Small Business Economics*. 2013; 40(2):273-285.
- [9] Hoseini S R, Masoumi M, Ghomanjani F. An analysis of the factors affecting Business Development based on the Economic Resiliency Doctrine: A Meta-Synthesis Approach, *Journal of Defense Economics & Sustainable Development*. 2024; 8(30):41-72. [In Persian]

- [10] Abounoori E. Lajevardi H. Estimating Composite Vulnerability and Resilience Index of Iranian Economy. *Journal of Economics and Modelling*. 2017; 7(28):1-29. [In Persian]
- [11] Holling C. S. Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973; 4(1):1-23.
- [12] Saad M. H, Hagelaar G, Van Der Velde, G., Omta, S. W. F. Conceptualization of SMEs' business resilience: A systematic literature review. *Cogent Business & Management*. 2021; 8(1):1938347.
- [13] Bristow G., Healy, A. Regional resilience: An agency perspective. *Regional Studies*. 2013; 48(5):923-935.
- [14] Rachdi A, Yahyaoui R. Regions, Institutions, and Resilience: Understanding the Factors of Economic Stability at the Regional Level: The Case of Italy?. *International Journal of Research in Economics and Finance*. 2025; 2(6):59-74. <https://doi.org/10.71420/ijref.v2i6.133>
- [15] Safari A, Balicevac Al Ismail V, Parast M, Gölgeci I, Pokharel S. Supply chain risk and resilience in startups, SMEs, and large enterprises: a systematic review and directions for research. *The International Journal of Logistics Management*. 2024; 35(2):680-709.
- [16] Koporcic N, Kukkamalla P. K., Markovic S., Maran T. Resilience of small and medium-sized enterprises in times of crisis: an umbrella review. *Review of Managerial Science*. 2025; 1-29.
- [17] Erdiaw-Kwasie M. O, Abunyewah M, Yusif, S, Arhin P. Small and medium enterprises (SMEs) in a pandemic: A systematic review of pandemic risk impacts, coping strategies and resilience. *Heliyon*. 2023; 9(10).
- [18] Sakib M. N, Rahman M. M. Mitigating the impact of COVID-19 on SMEs through government policy intervention: a systematic literature review and bibliometric analysis. *Future Business Journal*. 2024; 10(1), 50.
- [19] Bachtiar N. K, Setiawan A, Prastyan G. A., Kijkasiwat P. Business resilience and growth strategy transformation post crisis. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2023; 12(1):1-25.
- [20] Iborra M, Safón V, Dolz C. What explains the resilience of SMEs? Ambidexterity capability and strategic consistency. *Long Range Planning*. 2020; 53(6):101947.
- [21] Kotsios P. Business resilience skills for SMEs. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2023; 12(1):37.
- [22] Kamkar Hafshejani K, Daei-Karimzadeh S, Sharifi Renani H. Analysis and Evaluation of Factors affecting Economic resilience with an emphasis on the Environmental governance Index. *qjerp* 2025; 33 (113):204-243
- [23] Mohsenikabir Z, mousavi kashi Z. seyedi hosseininia S. S. Explaining the resilience model of small and medium businesses in Iran with the combined approach of ISM-FDEMATEL. *Iranian journal of management sciences*. 2024; 19(73):57-98. doi: 100/jiams.2024.8736.7644. [In Persian]
- [24] Mashhadizadeh R, Rahnamay Roodposhti F, Ahmadi F. and mohammadipour,R. Presentation model of financial resilience in financial technology business based on risk. *Journal of Investment Knowledge*. 2024; 13(50):431-454. [In Persian]
- [25] Hassanpour Hossein Ali Karimi, Amir Masoud, Mosaddeqkhan Masoud, Zarei Mustafa. Identifying factors affecting the resilience of the food supply chain: a qualitative study. *Quarterly Journal of Defense Equipment and Technology*. 2014; 7(2):113-154. [In Persian]
- [26] jafari sabdani P, Meshkinghalam L. Ehsani A. A Comprehensive Model of Digital Innovations in Covid19 Crisis with a Meta-Synthesis Approach. *Science and Technology Policy Letters*. 2021; 11(4):5-26. [In Persian]
- [27] Sandelowski, M.; Barroso, J. *Handbook for Synthesizing Qualitative Research*. 2007; New York: Springer.
- [28] Azar A. Khadivar A. *Application of multivariate statistical analysis in management*. Negah-e Danesh Publications,. 2014; Tehran, Iran. [In Persian].
- [29] Azar A, Gholamzadeh R, Ghanavati M. *Path-structural modeling in management SmartPLS Application*. Negah-e Danesh Publications. 2012; Tehran, Iran. [In Persian].
- [30] Campbell R, Pound P, Pope C, Britten N, Pill R., Morgan M. "Evaluating Metaethnography: A Synthesis of Qualitative Research On Lay Experiences of Diabetes and Diabetes Care". *Social Science & Medicine*. 2003; 56: 671-684.

- [31] Parsa Mikael, Hassanpoor A, Vakili Yousef, Jafarinya Saeed. Dimensions and Components of Organizational Resilience Using Thematic Analysis Method. NAJA STRATEGIC STUDIES JOURNAL. 2021; 6(20):69-100. doi: 20.1001.1.25381946./ssj.2021.97091. [In Persian]
- [32] Johnson H, Roberts O, Wilson G. Exploring the Economic Resilience of Small and Medium Enterprises (SMEs) During Financial Crises. Preprints. Journal of Cleaner Production. 2024; Volum 231(2019): 1526-1541, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.171>.
- [33] Brahim Herbane. Rethinking organizational resilience and strategic renewal in SMEs, Entrepreneurship & Regional Development. Taylor & Francis Journals. 2019; 31(5-6): 476-495.
- [34] Omowole B, et al., Conceptualizing agile business practices for enhancing SME resilience to economic shocks, International Journal of Scholarly Research and Reviews. 2024; 05(02):070-088.
- [35] Mohammadi T, shakeri A, Taghavi M. ahmadi M. Explaining the Concepts, Dimensions and Components of Economic Resilience. Basij Strategic Studies. 2017; 20(75):89-120. [In Persian]
- [36] Madhavika N, Bandara M, Manchanayake M, Perera C, Bandara W., Jayasinghe P., Ehalapitiya S. Navigating economic crisis: Factors shaping resilience in Sri Lankan construction SME supply chains. International Journal of Construction Management. 2024; 25(11):1324-1336. <https://doi.org/10.1080/15623599.2024.2415158>
- [37] Sadeghifar E, Zahiri H, Meydari A. Sociological analysis of economic resilience of insurance funds with emphasis on Delphi method. Journal of Iranian Social Development Studies. 2024; 3,7-30. [In Persian]
- [38] Martie-Louise Verreynne, Jerad Ford, John Steen; Strategic factors conferring organizational resilience in SMEs during economic crises: a measurement scale. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research. 2023; 29 (6): 1338-1375. <https://doi.org/10.1108/IJEER-07-2022-0681>
- [39] Mohamadi Nia A, Mohtadi M M. Nikookar G. H. Exploring the concept of business resilience from different perspectives: A qualitative meta-analysis. Journal of Entrepreneurship Development. 2023; 16(3): 99-119. doi: 10.22059/jed.2023.354575.654134. [In Persian]
- [40] Saezow K., Sukhabot S. Synthesizing the resilience elements of small and medium enterprises (SMEs) amidst the COVID-19 pandemic crisis: a systematic review. Cogent Business & Management. 2025; 12(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2025.2512823>
- [41] Pahsapour S. , Bozorgi Amiri A. Ghaderi S. F. Performance Optimization of Industrial Units in Crisis Considering Economic Resilience Factors: A Case Study of a Petrochemical Plant. Journal of Industrial Management Perspective. 2019; 8(4):149-183.
- [42] Sayahpoor A. , Hematiyan F. Shoul A. Organizational Resilience Process Analysis Using Interpretative Structural Modeling (Case study: Sapco). Journal of Iranian Public Administration Studies. 2019; 2(1):123-147. doi: 10.22034/jipas.2019.90667. [In Persian]
- [43] Leung L. "Validity, Reliability, and Generalizability in Qualitative Research". Journal of Family Medicine and Primary Care. 2015; 4(3):324-327.